

MERAKLI BATILI BAKIŞLAR ALTINDA*

Georgi Derlugian

Andrew Meier,

Black Earth. A Journey through

Russia after the Fall,

W.W. Norton: New York ve Londra, 2003, 511 s.

Değişim programlarıyla gelen Batılı öğrenciler, bizde, 1980'lerin başında Moskova Devlet Üniversitesi'ndeki yatakhane arkadaşlarında nasıl da hayret uyandırırdı. Çoğu, caddelerde tanklar, havlayan köpekleriyle devriye gezen polisler görececeklerini sanarak gelmişlerdi. Oysa, SSCB başkentinin, olmayacak kadar sere serpe değilse bile, çok güvenli bir kent olduğunu görmüşler, yine, Sovyet şampuanları ya da doğrusunu söylemek gerekirse onların ölçüsüz derecede şık, güvenilir gördüğümüz BiC'leriyle değiştirmeye tercih ettiğimiz ballpoint kalemli satın alabiliyor olmaktan etkilenmişlerdi. Bizim o soğuk diyarlarımızda geçirdikleri bir yılın sonuna geldiklerinde de bu egzotik, fakat samimi

*) NLR (II) 24, Kasım-Aralık 2003.

yaratıklar, hiç sektirmeden, “Of, Princeton’a (Oxford’a, Tokyo’ya, Uppsala’ya) dönecek olma fikrinden öyle nefret ediyorum ki,” diye sızlanırlardı. Mikrobu kapmışlardı.

Ama hangi mikrop? Kollarında kızıl bantları, üniversite girişinde geçiş izinlerini şevkle kontrol eden Stalinist ninelerde ya da öğrenci kantininin fazla kaynamış kara buğday lapasında, vıcık vıcık stroganofunda meftun olunacak ne vardı ki? Doğru, sistemin mantık dışı iç bölgelerinde gezinebilmek için çevrilmesi gereken küçük yıkıcı dolaplarda büyük bir yaratıcılık vardı. Princeton’da olduğu gibi öyle kampüsteki kitabevine ya da kütüphaneye gidip okumak istediğiniz kitabı alıp çıkamazdınız. Ya talep çokluğundan ya ‘ideolojik bakımdan şüpheli’ olduklarından ya da her ikisi yüzünden, iyi şeyler el altında değildi. Fernand Braudel’in bir kitabını satın almak, yayın camiasıyla bağlantıları olan bir arkadaştan gelecek tüyo üzerine açılışından çok önce dükkânın dışında kamp kurmak; sonra tek bir kitabı değil, yatakhanedeki arkadaşlar için ya da sözgeli mi Ray Bradbury’yle takas etmek için koca bir sandığı yüklenip çıkmak demekti. (Mesela ben *The Wretched of the Earth*’ü eski bir *Playboy* karşılığı almıştım.) Ya da sınırlı sayıda insana açılan ‘özel’ yabancı kaynaklı materyal koleksiyonu *Spetskhran*’da genç bir kütüphaneci hanımla arkadaşlık kurmanız, sabahın ilk saatlerine dek sürecek okuma âlemi için bir geceliğine haram bir şeyler, mesela *New Left Review* ödünç alabilmek için yalvarmanız gerekirdi. Doğru tabii, biraraya geldiğimizde, mesela mutfaklarda ya da merdivenlerde, sigara üstüne sigara yakar, Fellini’nin *Amarcord*’undan, Djilas’ın *New Class*’ından Pink Floyd’a, cinsel devrime, bayat resmi ideolojinin dışında kalan ne varsa konuşurduk. Geriye dönüp bakınca biz genç entelektüel kaçakçılar için oldukça korkutucu anlar olduğunu görüyorum; özellikle de Sovyet sisteminin dokuları bizi yakalayacak kadar sertleştiğinden, gençlikteki o kuralları kırma zevki genelde güvenli bir hal aldığından beri.

Perestrojka sırasında, birlikte çalışan California’lı terapist bir çiftle tanışmak, bu genç Slav hayranların bize neden öyle korkunç derecede samimi görüldüğüne dair faydalı bir kanaat edinmemi sağladı. Bu müreffeh çift, yenice özgürleştirilmiş Rusya’nın, Amerika’nın kendi tahayyülüne göre geliştirilmesi için -samimiyetle tabii- gelen ilk misyoner soytarılar takımındandı. Nöro-linguistik programlama denilen, terapistin yakınlık kurmaya girişmeden önce görüşmeye aldığı kişideki psiko-

lojik savunma mekanizmalarını tespit edip değerlendirmesini gerektiren, son moda bir zihinsel iyileştirme tekniğini yaymaya gelmişlerdi. Esprilerden yüz ifadelerine, beden dilinden gözlerin hareketine uzanan bir yelpazeyi kapsayan bu mekanizmalar, sosyal bakımdan yetkin bütün insanlarda bulunuyor -bana, tercümanlarına, son akşamlarında içerken anlattıklarına göre- insanın kendine sakladığını düşünebileceği şeyleri gizlemeye yarıyordu. ‘Normal’ bir yetişkinde, değişerek kullanılan böyle sekiz bilinçaltı mekanizma bulunması gerekiyordu; münzevi birinde on-on iki mekanizma gözlenebiliyordu; yirminin üzeriyse alarm sebebiydi. Californialılar, havaalanından şehre gelirken, ilk akşam yemeğimiz sırasında benim davranışlarımda yirmi yedi savunma mekanizması tespit ettiler; ertesi sabah kahvaltıda birkaç tane daha gözlediler. Birkaç gün geçmeden biz yerlilerin, hepimizin, yabancılarla temas halindeyken kibar ve entelektüel olarak ilgili, belki Amerikan zevklerine göre biraz fazla müstehzi görünmekle birlikte, gayrı ihtiyari kullandığımız, onlarca akıl-öncesi numaramız bulunduğunu gördüler. Anladılar ki, modelleri soyut bir insani normu değil, memleketleri Orange County’nin ölçülerindeki cimriliği gösteriyor. Kentli genç Sovyetlerin, üç kat daha kalın bir yalıtımı var.

Ancak bu yalıtım katmanları, giysiler gibi duruma uygun olarak kuşanılıyordu; kalınlıklarıysa ortama bağlıydı. Terapistler, sonu gelmez kuyruklarda ya da resmi toplantılarda, Sovyet davranışının daha başka savunmacı tuhafliklarını görebilirlerdi: Böyle ortamlarda, aşırı alaycı bir gevezeliğe kapılabiliyor ya da tam tersine, bizim basitçe gözleri açık uyumak dediğimiz türden, kendi kendimize derin bir transa geçebiliyorduk. Fakat katmanlar çok ince de olabiliyordu, sonra da insani ilişkilerin bütün o tıkrıtları ve kıvılcımları her yana uçuşabiliyordu. Dostların, dostların dostlarının -aynı kafadan insanların, kısaca *vse svoi*, ‘bizden’ olanların- biraraya geldiği gayrı resmi toplantılarda savunma mekanizmaları tümüyle bir kenara bırakılıyor; sonra da altmışlı ve yetmişli kuşakların kült yazarı Saint-Exupery’nin deyişiyle ‘insani etkileşimin zenginliği’ serbestçe akıyordu. Batılıların çoğunun kaptığı mikrop da burada gizliydi büyük ihtimalle. Berkeley’den konuk bir akademisyen bunu özlü, belki de fazla kapsayıcı bir biçimde şöyle ifade etmişti: “Amerika, duygusal bakımdan bir çöl.”

Duygusal çeşitliliğin, yoğun yaşamının, Rusya’nın neden kaç kuşaktır Batılıları cezbetmeyi sürdürdüğü sorusuna maneviyat üzerine Slavov-

fil geviş getirmelerden daha iyi bir açıklama sunduğuna kuşku yok. Goffman, Collins ve Stinchcombe gibi büyük sosyologlar, yalnızca bu cazibenin doğasını değil, kaynağını anlamamıza da yardımcı olabilirler: Rus hayatının hiç bir zaman yeterince kurumsallaşmamış olması. Artık geleneklere bağlı, onlar tarafından yönlendirilen bir *Gemeinschaft* cemaati olmasa -Çeçenisten gibi yerler dışında- da, Rusya, Büyük Petro'dan bu yana, en azından teorik olarak insani ilişkilere soğuk ve resmi bir akılcılığın hakim olduğu kapitalist *Gesellschaft*'ın da gerisindedir. Eski bir fıkraya bakılırsa, Sovyetler Birliği'nde bir çekikle ve gönülden bol kepçe küfürle çözülemeyecek sorun yoktur. Bunun başka türlü olamamasının sebebi, Rusya'nın tarihinin büyük bölümünde hep bir tür geçiş dönemine takılıp kalmış olması, asla 'bir şey'i tamamına erdiremeden, hep Batı'nın peşinde ya da gerisinde kalmasıdır. Bu da, tesadüfen, seksenlerdeki Batılı konukların tadını çıkardıkları bir başka avantaja ışık tutuyor; Batılı olan her şeyin bir merak konusu olduğu, arzulanana ama ulaşamaz, genellikle de yasak olduğu bir ülkede kişisel statülerinin tavan yapması. Son olarak şunu da eklemeliyim ki, insan Sovyetler Birliği'nin son yıllarında bir başka coşkulandırıcı duyguyu, Bakunin'in 1848'in Parisi'ni anlatırken 'devrimin sarhoşluğu' diye tarif ettiği o duyguyu da tadabiliyordu, ama SSCB'yi gömünce ardında bir enkaz bıraktı.

Andrew Meier de Sovyetler Birliği'nin son yıllarında gelip, mikrobu kapıp, Rusya'da artık aynı insan olamayacak denli fazla bir süre kalan, ama Rusya'ya dalmanın o ilk coşkusunun da ötesine geçen Batılı Slavcılardan. *Time* dergisinin Moskova muhabiri sıfatıyla, bir süre sonra kaleme aldığı kitabı *Black Earth*, kısmen Washington'daki editörlerinin yayımlamak istemediği tecrübelerin bir hikâyesi. Meier'in çalışması, David Remnick'in *Lenin's Tomb* (1993) ve *Resurrection* (1997) isimli kitaplarıyla karşılaştırılabilir -her iki yazar da kapsamlı, karmaşık bir tablo ortaya koymuşlar, komünizm sonrası Rusya'ya dair davetkâr küçük resimlerle, renkli bir üslûpla kaleme alınmış karakterlerle dolu gerçek birer ansiklopedi çıkarmışlardır- ikisi çok farklı ülkeleri resmederler. Remnick'in 'diriliş', yeni, ümitvar bir şeylerin sisli şafağını gördüğü -Yeltsin'in 'reformları'na ilişkin, Clintoncu müdafaalar gütmekle suçlandı- yerde, Meier, tutunmaya, kendine dünyada bir yer edinmeye çalışan bu kocaman ülkenin ya da her zamanki haliyle Rusya'nın daha bulanık bir tablosunu çizer.

Meier'in kitabının başlığı Mandelstam'dandır:

*Ne tatlıdır yağlı toprağı sabanla sürmek,
Nisan ayında kabaran stepler ne kadar sessizdir!
İyi dileklerimi Kabul et, kara toprak; sağlam dur, gözünü dört aç...
Kara sesli sessizlik iş başında*

Ülkenin edebiyatıyla demlenmiş bu kitap, tonu, kompozisyonu bakımından herhalde sosyalizm-sonrası değişim hakkında gazetecilerin kaleminden çıkma son dönem eserlerin en şiirseli; bu anlamda Gogol'un *Ölü Canlar*'ını (Dead Souls) ya da Radişçev'in *Journey from St. Petersburg to Moscow*'unu yakalıyor. Çehov'un 'katorjan'ın, Çar dönemindeki sürgün kolonilerindeki prangalı işçilerin durumunu yazmak için 1890'da Sahalin Adası'na yaptığı seyahat, Rusya'nın geçmişini bugününe bağlayan kalın ilmeklerden biridir. Meiers, kendini çoğu meslektaşının Rusya'nın son on yıldaki 'dönüşüm'üne ilişkin haberlerinin geri planındaki Moskova'nın sarayları, büroları, salonları, alışveriş merkezleri ve gece kulüplerindeki yeni, paralı iktidar sınıfıyla sınırlamaya yanaşmamasıyla da Chrystia Freeland ya da David Hoffman gibi gazetecilerden ayırır.

Bunun yerine Meier, Moskova'nın ötesine, *nouveaux riches* tabakasının altına, kendisinin taşranın sıradan Rusları ya da Çeçenleri olarak gördüklerine bakıyor. Bu anlamda Meiers'in çalışması, 'halk'ın arasında dolaşmak için başkentten ayrılan, onların zorlu hayatlarını gözleyip, sıradan varoluşun 'çamuru, kokuşmuşluğu, şiddeti' içinde insan onurunun emsallerini bulan eleştirel gerçekçi *narodnik* geleneğinin bir devamı olarak da görülebilir; bugün Ruslar arasında pek gözlenmeyen bir edebi ve entelektüel çizgidir bu. Tazeleyici, bazı bakımlardan da hayal kırıklığı yaratan, kelimenin tam anlamıyla gerçekliğin bir yayanın bakışıyla dile getirilişidir bu; Meier, Rusya'da geçirdiği yıllar boyunca asla bir otomobil sahibi olmamış, bahtına çıkacak direksiyon arkasındaki ev sahibinin hayatını, sohbetini paylaşabilmek için hep otostop çekmiştir. Anlattığına göre, bu aslında ahlâki bir tercihtir; halkla beraber olma, sıradan Rusya'yı ve onun uçsuz bucaksızlığını tecrübe etme tercihidir.

Black Earth aynı zamanda epik boyutlarda bir seyahatnamedir de. Meier, her anlamda merkezi teşkil eden Moskova'dan yola çıkıp, bu seyahati Moskova'da bitirse de, bizi her yere götürür. Sibiry'a'nın büyük nehri Yenisey'in üzerinde yavaş yavaş ilerleriz, dağlar önce yaylaya,

sonra da tundralara döner; kayalar arasındaki Sovyet dönemi nükleer tesislerinin, Stalin'in 1910'lardaki sürgün yerinin, kamplardan arta kalanların yanından geçer, kuzeyde Norilsk'e doğru gideriz. Bir zamanlar Gulag'ın yönettiği, Kuzey Kutbu'ndaki maden kasabası bugün artık, Dış Ticaret Bakanlığı'nda silik genç bir memurken, on yıldan kısa bir sürede Rusya'daki süper zenginlerin tehlikeli camiasına katılan Vladimir Potanin'in mülti-milyar dolarlık finans ve sanayi holdinginin kontrolünde. Potanin, Yeltsin'in 1996'daki başkanlık kampanyasına verdiği desteğin ödülü olarak hükümetin onun lehine hile yaptığı bir ihalede, 170 milyon dolar karşılığında, Norilsk Nickel'de şirket üzerinde kontrolünü sağlayacak oranda hisseye sahip olmuştu. Diğer oligarklar gibi, Potanin de büyük servetini çoğunlukla 'yurtdışı'nda, ortakları, hissedarları, vergi tahsildarları ve elbette ki işçilerinden uzakta tutar. İşçileriyse, ayda 700 dolar gibi bir para alır -bugün Rusya'daki standartlara göre gayet iyi maaşlardır bunlar-, Norilsk çevresinde sanayinin yarattığı tahribata, aşırı derecede soğuk iklime, tecrite, kutup gecelerinin aylar süren karanlığına böylece dayanır giderler. Temel önem arz etmeyen nüfusa -çocuklara, emeklilere, yeni yöneticilerin yaptıkları işleri fazladan bulduğu işçilere- ne olduğu ise bambaşka bir hikâyedir.

Doğuya doğru, Vladivostok ile Çin Halk Cumhuriyeti sınırının hemen kuzeyindeki Ussuriysk'ten -burada Meier'in karşısına, kargo gemilerinin konteynırlarından yapılmış bir köyde Batılı moda markaların fasonlarıyla dolup taşan bir Çin pazarı çıkmıştır- güney ucu Japonya'dan dar bir boğazla, fakat ekonomik, sosyal bakımdan koca bir okyanusla ayrılan, pis havasıyla, somurtuk fahişeleriyle Sahalin'e varırız. Toplumsal çöküş, ekonomik bunalım, yolsuzlukların, örgütlü suçların hakimiyeti Moskova şehrinin sınırları dışında herhangi bir yöne yapılabilecek on beş dakikalık bir tren yolculuğunda da gözlenebilir; ancak 2. Aleksandr'ın Şeytan Adası olarak kazandığı şöhret, Sahalin'i kaçınılmaz olarak, çok daha egzotik bir mekân kılar. Meier burada, Çehov'un bugün olsa 'insan hakları ihlalleri' başlığı altında değerlendirilebilecek kapsamlı veritabanında -7 bin 500'den fazla rapor kartı vardır- soyisimlerini bulmaktan gurur duyduğu 'katorjan'ın torunlarının izini de sürer.

Geceyarısı treniyle de Batı'ya, Meier'in edebiyat camiasının hayaletleriyle ama aynı zamanda Sovyet dönemi sonrası yeraltı dünyasının, kolunu sosyetedeki yagın söylentinin aksine Afganistan'da değil,

1990'larda Petersburg'un siyaseten parçalanmış, şiddet dolu ortamında patlak veren mafya savaşlarında kaybetmiş çolak babası, kötü nam salmış Vladimir Kumarin'le de karşılaştığı, rutubetli ve viran 'kuzey başkenti'ne yollanırız. Ve son olarak güneye, haklı bir gerekçeyle Meier'in seyahatnamesinde özel bir yer işgal eden Çeçenistan'a gideriz. İçerden birçoklarının neredeyse batıl itikat kabilinden deyişiyle 'Bölge' ayrı bir yerdir. Meier, Aldy köyünde, Rus güçlerin Şubat 2000'de işgalinden kısa süre sonra, yaşlı (çoğunluğu) Çeçen sivillerin öldürülmelerini incelemek üzere buraya kendi imkânlarıyla gider.

Kafkaslar'daki bu küçük ülkenin trajedisini yakından izleyen birine göre, tablo neredeyse çok tanıdıktır. Bir yanda çoğu, 'cehennemden bir parça' haline gelmiş ülkelerinde yaşamaya çalışan, çoğu değilse bile bazıları -ideolojik, ailevi ya da maddi gerekçelerle ya da yalnızca korkudan- silahlı direnişçiler, teröristler, İslami cihatçılar, haydutlar ya da savaş beyleri gibi değişik isimlerle anılan, dehşetengiz Şamil Basayev gibi silahlı adamlara yardım eden Çeçenler vardır; diğer yandaysa, modern bir ordunun bekleyebileceği hemen her şeyin; disiplinin, açık komuta hatlarının, sürekli tedariğin, kariyer imkânının, profesyonel becerilerin, hatta arkadaşlığın eksikliğini çeken Rus askerleri. Bu ordunun, Sovyet süper-gücünün uğradığı aşağılamanın intikamını gütmenin dışında açık bir ideolojik bağlılığı da yoktur. Askerler öfkelendiklerinde -herhalde her şeye- ya da görülmeyen Çeçen keskin nişancılar tarafından tehdit edildiklerini, onlara yenik düştüklerini hissettiklerinde, üstlerinin cezalandıracağından korkmaksızın, Aldi'de yaşananlara benzer korkutucu işlere girişebiliyorlardı.

Meier, benim sosyolojik zevkime uygun türden psikolojik açıklamalara çok fazla yaslanıyor, ancak bu örnekte haklı olabilir. Aldi'deki cinayetler muhtemelen bir Rus planının parçası değildi. Hedefleri, stratejisi belirsiz bu puslu savaşın acımasızlığından doğmuştu; zayıf Rus devleti yetersiz maaş alan ruhsuz askerlerinin ortalığı kasıp kavuran 'iptilaları'nın, yarattıkları canice kargaşanın üstünü örtmeyi tercih ediyordu; çünkü aksi takdirde kimse Çeçen ayrılıkçılığına karşı savaşmazdı; Moskova da bu sorunu halletmenin başka yollarını öğrenmeyi reddediyordu. Çökmüş, Sovyet sonrası devlet kurumsal ve ahlâki bakımdan o kadar zayıftı ki, belki de sahip olduğu tek şey ordudan geriye kalan döküntüydü.

Ancak işlerin daha meşum bir yönü daha vardı. Meier, St. Petersburg'da katliamın gerçekleştiği dönemde Aldi'de bulunan Özel Kuvvetler biriminin komutanının izini sürer. Subay, Amerikalı gazeteciyle görüşmeye razı olur; her zamanki taktik uyarınca suçlamaları reddetmek, işlenen suçlardan tümüyle habersiz olduğunu iddia etmek için, aşıkarcı gerçeği, köyün tümüyle 'biriminin yetki alanı dahilinde' olduğunu kabul eder. Hatta bir bahaneyle Meier'i öğle yemeğine davet edip, onu eşiyile bile tanıştırır; askerlerin çoğunun eşleri gibi, Özel Kuvvetler birimine çalışan eşiyile. Sohbet ilerledikçe doğrudan bir teyit olmasa da, mesele açıklık kazanır; evet, oradadırlar, o işi başka kim yapmış olabilir ki? Elbette ki subayın haberi vardır. Ama pişman değildir. Muhtemelen öfkeli olduğundan; devletin baskısını bir meslek olarak değil, toplumsal bir kimlik olarak gören üniformalı adamların profesyonel öfkesidir bu. Öfkelidir, çünkü, polis maaşları yetersizdir, Rusya'daki diğer memurların maaşları gibi, hem başka yerlerden gelir kaynakları bulsalar bile. Ama daha derinlerde, varoluşsal düzeyde, insanların artık üniforma ya da hayattaki özel rolüne karşısında korkuya kapılmıyor olması, onun için geçmeyecek bir öfkenin kaynağıdır. Öyle görünüyor ki, Putin'in 'normalliğe' dönüşünü faal biçimde destekleyenler arasındaki genel duygu budur.

Her gerçek destan gibi *Black Earth* de, yalnızca savaşı değil, arayışı ve keşfi, kahramanlığı; hiç olmayacak bir ortamda yeşeren aşkı (küçük bir mücevher; bir Gulag hapishanesinin gardiyasını, mahkûm kadınlardan birine evlenme teklif etmiş, serbest bırakılmasını bekleyeceğine söz vermişti); çözüme kavuşması ihtimali olmayan ürkütücü şüphe (savaşın ilk günlerinde Almanlar tarafından esir alınan, sonra NKVD tarafından bir Nazi infaz kütanesine katılmakla suçlanan bir Sovyet generali); hem Stalin'in zamanından hem de bugünden kurtuluş hikâyeleri; hatta Çehov'un Sahalin'de bir genelevde Japon bir kızla karşılaşmasını garip bir biçimde biniciliğe benzetmesiyle -şık, inci gibi yazısıyla lavanta rengi bir kâğıda, yayımcısı Suvorin'e yazmış- karşımıza çıkan edebiyat tarihinden seks parçalarını dahi biraraya getiriyor: "O işte öyle üstün bir ustalık gösteriyor ki, kendini en iyi okulda binicilik dersinde gibi hissediyorsun." (Mektup, ülkenin büyük klasik geleneğine gölge düşürebileceği gerekçesiyle Sovyet arşivciler tarafından saklanmıştı.) Ancak *Black Earth*'ün asıl teması -ki diğer Batılı çalışmalardan farklılaşmadığı bir nokta bu- büyük bir trajedidir, mahvolmuş bir ülkenin, yazgılarını

kayıtsızlıkla karşılayan aldatılmış insanların trajedisidir; ellerinde başka bir şey kalmış mıdır ki?

Eski muhalif entelektüellerden sadakaya muhtaç entelektüellere ve öğrencilere, büyük işadamlarından polislere ve şantajcılara kadar bir sürü karakterin cirit attığı kitap, bugünkü Rusya'nın çarpıcı bir mozağini sunuyor; Putin, kitabın sonunda sahneye çıkıyor; tam da uğursuz eski bir gizli ajan olarak meylettiği gibi, son Rus muamması olarak. Fakat yazar, seyrek olarak bu geniş kanvasın farklı yüzleri arasında bir nedensel bağlantı kurma girişiminde bulunuyor. Meiers, en fazla Rusların neden kendisinin onların bütün sorunlarının, sefaletinin kaynağı olarak gördüğü suçluluk dolu otoriter geçmişlerinden nedamet getirmedikleri -1945 sonrası Batı Almanların yaptığına tersine- tartışmasına tekrar tekrar dönüyor. İnsan sormadan edemiyor: Ya Japonların gizli otoriter tarihi, bu tarihin savaş sonrası ekonominin dinamikleriyle ilişkisine ne demeli? *Black Earth*'ün Brzezinski'nin takdirini kazanabilmiş olmasının sebebi de kuşkusuz burada yatıyor: Rusya'nın doğası itibarıyla totaliter olduğu görüşünün örnekleri. Yayıncılar, Rusya içinde, özellikle de entelektüel seçkinler arasında ülkenin geçmişine ilişkin ahlâkçı kınamalarda bulunan daha yetkin sesler bulabilirlerdi.

Moskova Devlet Üniversitesi'nin Askeri Eğitim Bölümü'nün adı çıkmış siyaset hocalarından Binbaşı Makarov'un darbimeselinden -'Bizim Sovyet propagandamız hiçbir soruyu cevapsız bırakmaz, retorik soruları bile'- hareketle, izninizle alternatif bir açıklamada bulunayım. Meier, gayet doğru bir tespitle Rusya'nın dönüşümünde bir tür trajik kusur, hatta belki de tehlikeli bir sakatlık görüyor. Ancak bu tutarsızlığın toplumsal ahlâkta değil, siyasal iktisatta, kamu kurumlarında yattığını görmüyor. Bu tutarsızlığın sebebi psikoloji değil, Rusya'da devrimci izleğin kesintiye uğraması. Sonuçta, tam bir devrimden kaçınmanın de ödenmesi gereken bir bedeli vardır.

Stalinizm, Chalmers Johnson'un bir kuşak önce Japonya'ya atıfta bulunarak tanımladığı kalkınmacı devletin, zalim, zorba, aşırı militarize bir versiyonuydu. Stratejisi, ekonomik varlıkların merkezi bürokrasinin elinde toplanmasıydı; nüfus ise ya işgücü ya da asker olarak bu mal varlıklarının bir alt türü muamelesine tabi tutulacak; sonra bütün bu güçler, gelişmiş kapitalist ülkelere yetişme hedefi doğrultusunda kullanılacaktı. Bu baskıcı stratejinin kökenleri Colbert gibi mutlakiyetçi devlet

adamlarına, hatta böylelikle Büyük Petro'ya dek sürülebilse de, Bismarck'ın adı da bu stratejiyle yakından ilişkilendirildi. Sovyet rejiminin ideolojik renklerinin, Soğuk Savaş atmosferiyle birleşmesi, hem sağ hem de sol düşünürlerin, bu rejimin stratejik amaçlarıyla araçları 1914 ile 1945 yılları arasında dünya sisteminin kalbindeki jeopolitik ve ekonomik çöküşe verilen güncel tepkiler yelpazesinde yer alan, aşırı bürokratik kalkınmacı devletin bir türü olduğunu görmesini engelledi.

Sovyet kalkınmacılığının zirvesi, 1945 zaferiydi. SSCB savaş sırasında, neredeyse Nazi Reich'in ürettiğinin üç katı kadar tank imal etti. (Üstelik Moskova, daha 1929 gibi yakın bir tarihte çaresizlik içinde, Versailles Anlaşması'na aykırı olarak Almanya'ya zırhlı araç üretiminin sırlarının paylaşılması için yalvarmaktaydı.) Sovyet ekonomisi, izleyen 20 yıl boyunca etkileyici oranlarda bir büyüme kaydetti, nihayet Kruşçev döneminde de nüfus bu gelişmeden yararlanmaya başladı; ancak 1960'ların sonundan itibaren ekonomi yavaşlamaya başladı. Genelde durgunluktan sorumlu tutulan Brejnev bir sebep değil, bir semptomdu. Vladimir Popov, komuta ekonomisinin güçlü yönleriyle zaaflarını, bu ekonominin maddi hayat devresinin farklı aşamalarıyla ilişkilendiren şık bir teorik formülasyon ortaya atmıştı. Gerekli devlet kurumlarının desteği dikkate alındığında, böyle bir ekonominin hızlı bir sanayileşme ya da savaşları kazanmak için gerekli olan toptan üretimde kısa, orta vadeli hedeflere ulaşmakta kapitalist piyasalardan daha başarılı olması gerekir. Ancak, sanayi varlıklarının yarısından fazlasının amortizasyonu, değiştirme noktasına ulaştığında, Popov'un tahminine göre yaklaşık otuz yıl sonra bu ekonomik aygıtın etkisi de hızla azalır. Sovyet tipi emir komuta ekonomileri, bu işe uygun hukuki ve örgütsel mekanizmalara sahip olmadığı gibi, ideolojik gerekçelere de sahip değildir. Bir zamanlar birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gururu olmuş ya da bütün bir kasabanın geçimini sağlamayı sürdüren -Norilsk'te olduğu gibi- eski bir fabrikanın yeniden yapılandırılması ya da kapatılması imkânsız olabilir.

Sovyet tarzı aygıtta bir başka terslik daha vardır: Orta düzey bürokratların doğasında bulunan, büroalarını kendi bölgeleri olarak parselleme eğilimi. Resmi basın dışında basın organının, rekabete sahne olan seçimlerin ya da fiyatları belirleyen piyasaların bulunmadığı bir ortamda merkezi hükümet, düzenli aralıklarla gerçekleştirilen propaganda kampanyalarındaki azarlar ya da gizli polis raporlarına ve baskıya da-

yanmak dışında, bürokratik astları dizginleyecek mekanizmalardan yoksundu. Stalin'in ölümü, Kruşçev'in de def edilmesiyle birlikte, Sovyet nomenklaturası cennetine kavuştu. Önceki rejimlerin gayri insani çalışma temposu sona ermişti, ölümcül tasfiyeler de artık bir tehdit oluşturmuyordu. Ayrıca, 1960'larda öz bilince sahip bir tabakaya ya da bazı muhalif ideologların deyişiyle 'sivil toplum'u oluşturmaya başlamış eğitilmiş Sovyet uzmanlarının, işçilerin de baskısı giderek artıyordu. Gizli polis canavarını uyandırmaktan ürken nomenklatura, daha fazla sosis verip, son derece ikiyüzlü bir kamu politikası gütmeyi tercih etti. 1973 sonrası petro-dolarlar sayesinde oluşan sanayi birikimi, Sovyet kalkınmacılığının ölümünü oldukça kolaylaştırdı.

Rusya, 1960'lardaki reform hareketinin muhafazakârca bastırılmasının bedelini ağır ödedi. 1989 sonrasında komünist devleti yıkmaya, Yeltsin gibi fırsatçı popülistleri iktidara getirmeye yetecek bir devrimci hareketlilik vardı; ne var ki devletin yapılarını yenilemeyi, onları kapitalist piyasalara geçişi yönlendirmekte kullanmayı sağlayacak düzeyde bir hareketlilik değildi bu. Sonuçta fırsatçılık, açgözlülük, çöken Sovyet kurumlarını bir çalı yangını gibi sardı. Nomenklatura yumuşak bir iniş yapmaya hazırlık olsun diye, uzanabilecekleri ne varsa, fabrikalar, madenler, mağazalar, eyaletler ya da bağımsızlığına yeni kavuşmuş cumhuriyetler ne varsa aldı. Bu süreçte, çözülen bürokrasinin yardımına da açık göz bir iş bitirici sürüsü koştı. Bunların en şanslıları, kendi başlarına büyük bir yetki ve iktidar sahibi olmalarını sağlayacak kadarına el koyanlardır ki, oligarklar diye bilinirler. Fakat devam eden kargaşa ortamında ülkenin ekonomisini, jeopolitik konumunu o denli harap ettiler ki, Rusya önceki kuşakların bütün fedakârlıklarına karşın yine kapitalist dünyanın periferisine geriledi; hâlâ da Rusya, vaat edilen ABD ülkesinden çok, daha çok Latin Amerika'ya benzer bir şeye varmış olduğu gerçeğiyle boğuşuyor.

Ne talih ki Meiers, övdüğü büyük edebi kişilikler gibi, çelişkileri görme becerisine de sahip. Kitabın kendisi, temel tezi, 'Rusya Stalinizmin geçmiş kötülükleriyle yüzleşebilmiş olsaydı eğer, bugün ve yakını gelecekte onu daha iyi günler bekliyor olurdu' görüşü aleyhinde yeterince güçlü kanıtlar içeriyor. Muhalif tarihçi Roy Medvedev'i ya da Kriçevski'nin -Ağustos 1991'de darbede savaşırken ölen üç genç adamdan biri- ailesini böyle bir ihmalle ya da ahlâki bütünlükten yoksun olmakla suçlamak zor. Şurası aşıkâr ki, bu insanlar Yeltsin'in piyasacı ve siya-

sal reformlarını bir felaket olarak görüyorlardı, ancak bütün umutlarını onun yağlanmış halefinin otoriterliğine bağlamışlardı. Meiers'in çizdiği tabloda bir şey anlaşılmıyor, çalışması da bunu daha iyileştirme yönünde. Temelde ileri sürdüğü ahlâka karşın, tablo bütünü itibarıyla doğru. Andrew Meiers yalnızca araştırma konusunu seven, bilen bir Slavcı değil. Çağdaş küreselleşmenin karanlık yüzüne ilişkin de bize önemli şeyler söylüyor. Bence bu da kitabı tavsiye etmek adına iyi bir sebep.

(Türkçesi: Ebru Kılıç)